

Herkomstonderzoek over erfgoed uit koloniale context

Verlag studiedag 27 mei 2024

COLOFON

Redactie

Bram Cleys, Katrijn D'hamers, Els De Palmaer, Elie Doesselaere, Henrike Radermacher

Tekstredactie

Birgit Geudens, Annemie Vanthienen

Fotograaf

Tom Van Ghent

Publicatiedatum

september 2024

Partners

MAS, FARO

Verantwoordelijke uitgever

Olga Van Oost, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Grasmarkt 105 bus 44, 1000 Brussel.

Wettelijk depot

D/2024/11.524/5

Contact

Katrijn D'hamers
Adviseur diversiteit en participatie
Katrijn.dhamers@faro.be
T +32 2 213 10 76

creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0

INHOUD

1	Inleiding	3
2	De resultaten van het MAS-project over herkomstonderzoek	4
	Onderzoek van drie casestudies	4
	De Congocollectie nader bekeken	7
3	Hoe plaatst onderzoek in Congo het herkomstonderzoek in een nieuw licht?	9
4	Q&A	11
5	De relatie met de Belgo-Congolese gemeenschap bij herkomstonderzoek	13
6	Digitale restitutie en herkomstonderzoek	19
7	Afsluiting door CPRProvenances	28

1 Inleiding

Waar staan we vandaag met herkomstonderzoek over cultuurgooederen uit koloniale context? Dat was de vraag die op 27 mei voorlag tijdens de studiedag van het MAS en FARO in Antwerpen. Aanleiding voor de bijeenkomst was het tweejarige herkomstonderzoeksproject over de Congolese collectie van het MAS. Het museum bewaart cultureel en historisch gevoelig Congolees erfgoed dat in een koloniale context eigendom werd van de Stad Antwerpen. Met steun van de Vlaamse overheid werd deze collectie onder de loep genomen.

Tijdens de studiedag behandelden we verschillende vragen.

- > Wat is de meerwaarde van de samenwerking met Congolese partners?
- > Hoe kan een sterke relatie tussen een museum en de herkomstgemeenschappen verbonden aan de collectie een onderzoeksproject verrijken?
- > Welke rol kan digitale restitutie spelen bij het uitbouwen van relaties met herkomstlanden, en bij het aanvullen van collectiebeschrijvingen?

Lies Buyse, directrice van het MAS, situeerde tijdens haar inleiding dit project binnen de bredere context van aandacht voor participatie bij het museum. Zo engageert het museum zich om het contact tussen het cultureel erfgoed en de gemeenschappen die eraan verbonden zijn te faciliteren en stimuleren. Zo was er bijvoorbeeld betrokkenheid bij het verzamelen van materiaal bij een tentoonstelling over WOII. Voor de expo 'Iemand thuis' werd ter voorbereiding samengezeten met gezinnen en kinderen. En bij de tijdelijke tentoonstelling '100xCongo. Een eeuw Congolese kunst in Antwerpen' (2020-2021) konden verschillende betrokkenen stukken selecteren uit de collectie en hun perspectief erover delen. Het betrekken van erfgoedgemeenschappen is een must, zo pleitte Buyse. Toch leert de realiteit dat tijdens vele momenten in de geschiedenis gemeenschappen niet respectvol werden behandeld. Die relatie herstellen, is ook een taak van musea.

Voor het huidige onderzoeksproject worden verschillende sporen behandeld, zoals archiefonderzoek in België en veldonderzoek in Congo. Daarnaast worden in samenwerking met artistieke partners, zoals het kunstencentrum WAZA (Lubumbashi), ook resultaten ontsloten. De uitkomsten van het onderzoek worden bovendien toegelicht in het gratis toegankelijke Kijkdepot.

2 De resultaten van het MAS-project over herkomstonderzoek

Het project spitste zich toe op twee luiken: (1) het onderzoek van drie casestudies en (2) het in kaart brengen van tussenpersonen bij de verwerving van de Congocollectie. Bram Cleys en Els De Palmaer lichtten de onderzoeken toe.

ONDERZOEK VAN DRIE CASESTUDIES

Bij het onderzoek van drie casestudies werd getracht de herkomstgeschiedenis te reconstrueren op basis van (a) primaire bronnen en (b) nieuwe in Congo verzamelde mondelinge getuigenissen. Het ging dan met name om: een Songye-kraftbeeld, twee unieke smeedijzeren beeldjes van de Kuba en een Hembra mannelijk beeld.

Tijdens de studiedag sprak Prof. Donatien Dibwe dia Mwemba van de Universiteit van Lubumbashi (UNILU) over het onderzoek op het terrein. Drie medewerkers verzamelden vele getuigenissen in de herkomstregio's van de objecten. De resultaten van dit onderzoek bewezen voor prof. Dibwe waarom het belangrijk is om ook Congolese stemmen in dergelijke projecten te betrekken.

Terwijl aan Congolese zijde vooral werd gefocust op de mondelinge getuigenissen, verdiepten de MAS-medewerkers zich in België op archiefonderzoek om de biografie van de objecten te volgen. De keuze voor deze drie casestudies was voor de professor een rechtmatige keuze. Voor hem was het ondenkbaar dat gemeenschappen rituele objecten met een belangrijke ceremoniële betekenis zouden verkocht of geschonken hebben. Deze objecten moesten net een gemeenschap beschermen.

Case 1:

Krachtbeeld (*nkishi*) van Songo-Meno-chef Nkolomonyi.

Songye-kunstenaar (naam onbekend bij het museum).

In 1923 te Lusambo (Belgisch-Congo) verworven. Legaat familie Paul Osterrieth, 1939.

MAS-collectie, AE. 1940.0001.0047

Status van het herkomstonderzoek: geconfisqueerd door de koloniale overheid/roofkunst.

Gebaseerd op nieuw onderzoek van primaire bronnen in Belgische archieven en nieuw verzamelde mondelinge getuigenissen in de Songo Meno Idanga-dorpsgemeenschap.

- Nota MAS-archief: met de vermelding van de ter dood veroordeelde chef Nkolomonyi.
- Rapport uit 1923 van koloniale gewestbeheerder Demeur: met vermelding dat hij het beeld van Nkolomonyi in bezit nam.
- Archiefstukken met vermelding van de oprichting van rubber- en koffieplantages door de firma Osterrieth.
- Bericht in *Gazet van Antwerpen* (1939) met vermelding van de inbeslagname van het beeld van Nkolomonyi omdat het anders als “heidens object” op de brandstapel zou zijn beland. Het komt in 1923 te Lusambo in bezit van Paul Osterrieth.
- Informanten van de dorpsgemeenschap van Indanga identificeren Nkolomonyi als hun derde chef die werd gearresteerd en/of in de Sankuru-rivier verdronk.

Hoewel er geen bewijs is gevonden van de effectieve uitvoering van de executie van chef Nkolomonyi en de volledige herkomstgeschiedenis nog niet volledig is gereconstrueerd, is het wel duidelijk dat het beeld bemachtigd is door Paul Osterrieth nadat het werd geconfisqueerd (en “zou gered” zijn van de brandstapel). Zelfs als de confiscatie gebeurde volgens de toen geldende koloniale wetgeving, gebeurde het in een context van fundamenteel machtsonevenwicht en is er sprake van roofkunst.

Case 2:

Paar smeedijzeren Kuba-beeldjes uit de 17^e/18^e eeuw.

Volgens orale tradities vervaardigd door Myeel.

In 1920 gekocht van Henri Pareyn door de stad Antwerpen.

MAS-collectie, AE.0773 en AE.0774

Status van het herkomstonderzoek: onduidelijk, nog geen concrete aanwijzingen hoe, door wie en in welke omstandigheden de unieke beeldjes ruim een eeuw geleden uit de Kuba-gemeenschap zijn ontheemd.

- Wereldwijd zijn er maar drie smeedijzeren Kuba-kunstwerken bekend, waaronder dit paar. Ze zijn uniek omwille van de datering, het gebruikte materiaal en hun zeldzaamheid.
- Volgens de Hongaar Emil Torday, die in 1904 door het Kuba-koninkrijk trok en er onderzoek uitvoerde, zouden de laatste ijzeren Kuba-beeldjes “geschonken” zijn aan een Belgische koloniaal. Welke Kuba-notabele de beeldjes voor 1904 heeft “geschonken” aan een niet bij naam genoemde koloniaal is tot (hiertoe) nog niet achterhaald.
- De beeldjes worden vanaf 1920 bewaard in het Museum Vleeshuis nadat ze zijn gekocht door de stad Antwerpen van de kunsthandelaar Henri Pareyn, die zelf nooit naar Belgisch-Congo reisde. De aankoop via de kunsthandel is een knelpunt omdat Pareyn nooit gegevens ter beschikking stelde van welke tussenpersonen hij zelf aankocht. Cultuurvoorwerpen verworven via de vroege kunsthandel in Congolese cultuurvoorwerpen lopen vaak uit op een dood spoor.
- Uit recent verworven mondelinge getuigenissen in de regio van Mushenge (Kuba-hoofdstad) kwamen geen nieuwe herkomstgegevens aan het licht over de manier waarop ze uit de Kuba-gemeenschap zijn verdwenen. Enerzijds omwille van de grote tijds kloof van meer dan honderd jaar en anderzijds omdat de beeldjes wellicht tot hofkunst behoorden en enkel ingewijden er toegang toe kregen.
- De Kuba herinneren zich wel de legendarische en zeer bekende smid en maker van de beeldjes Myeel. Men suggereerde dat de beeldjes mogelijk een rol hebben gespeeld in een vruchtbaarheidsritueel aan het Kuba-hof en niet zomaar konden worden weggegeven.

Case 3:

Mannelijk Hemba-beeld (*singiti*) gebruikt in het kader van voorouderherdenking.
Kunstenaar van de Niembo-clan, naam onbekend bij het museum.

In 1930 aangekocht door de stad Antwerpen.

Ex. Verzamelingen: Béla Hein, Henri Pareyn.

MAS-collectie, AE. 0864

Status van het herkomstonderzoek: onduidelijke status, nog geen concrete aanwijzingen hoe, door wie en in welke omstandigheden dit beeld voor 1930 uit de Hemba-gemeenschap verdween.

- Omwille van de aankoop via de kunsthandelaar Bela Hein, die het beeld zelf aankocht bij Henri Pareyn, zijn er in de Belgische archieven geen exacte herkomstgegevens op te sporen.
- Informanten uit de Hemba-dorpsgemeenschappen konden omwille van de grote tijds kloof geen duiding geven hoe het beeld werd ontheemd. Men suggereerde wel dat het mogelijk is verdwenen als gevolg van de missionering en evangelisatie.
- Informanten uit de dorpen Pongo en Mbulula refereerden aan het beeld als een *singiti* (mv. *lusingiti*). Informanten uit het dorp Buyovu noemen het beeld *Kabusu Sango*. De term *lusingiti* werd hier voor het eerst vertaald als 'pillier pour soutenir' (steunpilaar).
- Congolese informanten benadrukten dat dergelijke beelden die toebehoorden aan een ganse dorpsgemeenschap nooit naakt werden getoond en altijd waren voorzien van een 'cache-sexe', een lendendoek uit raffia.
- Lusingiti-beelden werden bewaard in de woning van de clanchef.

Desondanks de onduidelijke status met betrekking tot de herkomstgeschiedenis bleek het verzamelen van nieuwe getuigenissen in de Hemba-dorpen zeer relevant op het vlak van aanvullingen in de basisregistratie, vertaling van BaHemba-terminologie en de aandacht voor een respectvollere publieke presentatie van *lusingiti*-beelden in musea.

DE CONGOCOLLECTIE NADER BEKEKEN

In een tweede luik verdiepte het MAS zich in het beter in kaart brengen van tussenpersonen bij de verwerving van de Congocollectie tussen het einde van de 19e eeuw en 1960. Uit dit onderzoek bleken enkele wetmatigheden naar voren te komen. De verzamelaars waren bijvoorbeeld nauw verbonden met het Antwerpse koloniale milieu. Dezelfde mensen die via propaganda-initiatieven de kolonisatie van Congo ondersteunden, er investeerden en er op grote schaal van profiteerden, waren ook dezelfde personen die Congolese cultuurvoorwerpen verkochten, schonken of legateerden aan de voorlopers van het MAS.

De collectie van het MAS is dus sterk verweven met de koloniale geschiedenis en met Antwerpen als (economische) draaischijf tussen Congo en België.

In de context van dit project werd niet enkel onderzoek uitgevoerd in de DRC (Democratische Republiek Congo, red.) zelf. Via de Congolese partner WAZA kregen de resultaten ook een artistieke interpretatie. In deze video-opname vertelt Patrick Mudekeriza aan Baudouin Mena Sebu over het belang van het onderzoek en over de artistieke keuzes en feedback van deelnemers: <https://youtu.be/jjZE5Qq7sPs>.

3 Hoe plaatst onderzoek in Congo het herkomstonderzoek in een nieuw licht?

Tijdens een interview door Baudouin Mena Sebu vertelt Prof. Donatien Dibwe dia Mwembu (UNILU) over het veldwerk in Congo. Om nieuwe orale geschiedenissen te verzamelen, werden drie onderzoekers op pad gestuurd voor interviews in de Congolese herkomstgemeenschappen. Onderzoeker Philippe Mikobi voerde onderzoek uit in de regio van Mushenge, de hoofdstad van de Kuba. Dieudonné Kabuetele nam getuigenissen af in Indanga, de dorpsgemeenschap van Songo Meno chef Nkolomonyi. Constantin Kasongo Kitenge ging gesprekken aan in Kongolo bij Hembra-gemeenschappen. Telkens werden individueel verzamelde getuigenissen ook verder besproken in focusgroepen.

De samenwerking tussen de twee onderzoekers in het MAS en het team van prof. Dibwe is de kern van de methodologie die in het MAS-herkomstonderzoeksproject wordt gebruikt. Het uitgangspunt, lichtte prof. Dibwe toe, is dat koloniale archieven enerzijds - die grotendeels geproduceerd zijn door witte personen verbonden met de koloniale onderneming - en mondelinge getuigenissen in Congo anderzijds - die reproduceren hoe Congolese individuen en groeperingen koloniale situaties hebben beleefd en vormgegeven - twee verschillende stemmen over eenzelfde historisch feit of cultureel voorwerp aan bod kunnen laten komen. Net omdat bijna alle archiefdocumenten die vandaag nog toegankelijk zijn voor herkomstonderzoekers door Europese personen zijn gemaakt, is hun blik onveranderlijk verbonden met dat van de kolonisator die verantwoordelijk was voor het verdwijnen van specifieke cultuurvoorwerpen uit Congo. Mondelinge bronnen laten toe om niet alleen de bredere context waarin het gemaakt en gebruikt

werd te bestuderen, maar ook om het vaak vergoelijkende verhaal van koloniale bronnen tegen te spreken. Hoewel geschreven archiefstukken vaak essentieel zijn om eerste aanknopingspunten te vinden voor verder onderzoek en om het Europese traject van een cultuurvoorwerp te reconstrueren, is het vaak onmogelijk om de Congolese episode van hun biografie te schrijven zonder mondelinge geschiedenis.

In het tweede luik van het interview gingen Baudouin Mena Sebu en prof. Donatien Dibwe verder in op hoe in Congo de restitutie van in koloniale context verworven cultuurvoorwerpen wordt voorbereid. De discussie leeft op dit moment al het sterkst voor de repatriëring van voorouderlijke resten (“*les esprits d’ancêtres*”). Dat die nog heel wat vragen oproept, blijkt uit de stappen die al werden gezet m.b.t. het terugbrengen van voorouderlijke stoffelijke resten die tot recent bewaard werden in Genève en aan de Université Libre de Bruxelles. In beide gevallen werd de Université de Lubumbashi (UNILU) betrokken als bemiddelaar. Hoewel dit contra-intuïtief lijkt, is uit deze eerste casestudies gebleken dat herkomstgemeenschappen niet altijd positief reageren op vragen over de herbegraving van gerepatrieerde voorouderlijke resten. Vertegenwoordigers van de Mbuti-gemeenschap in Wamba, waarvan de schedels uit Genève afkomstig waren, wezen een verzoek tot herbegraving van de hand aangezien er geen praktijk is waarbij personen twee keer begraven worden. Wat de volgende stappen kunnen zijn, moet nu door de Congolese overheid onderzocht worden.

Met betrekking tot de terugkeer van cultuurvoorwerpen is er, net als in België, geen eensgezind Congolees standpunt. Sommige groepen gaan ervan uit dat krachtbeelden en andere rituele voorwerpen door hun gewelddadig verdwijnen uit de brongemeenschappen elke functie verloren hebben. Ze beschouwen ze dan ook als ‘dode objecten’ waarvan de terugkeer geen enkel nut meer kan hebben. Andere stellen dan weer vragen bij de praktische organisatie: waar kunnen ze opgeslagen worden? Wie zal ze beveiligen en vermijden dat ze, net als bij een voorzichtige poging tot restitutie onder Mobutu, niet meteen weer in het commerciële circuit belanden? Of is het toch beter om in elk geval het eigendomsrecht van de cultuurvoorwerpen over te dragen aan Congo en ze dan, in afwachting van een eventuele latere fysieke terugkeer, te bewaren in een nieuw in te richten tijdelijk depot in België?

Dat er nog veel praktische, juridische en ethische vragen leven rond de restitutie van cultuurvoorwerpen in Congo, was voor prof. Dibwe en collega’s de directe aanleiding voor de oprichting van een Observatoire des Pratiques culturelles. Dat zal in september 2024 van start gaan met financiering van het Waalse universiteitsnetwerk ARES. Dat heeft in de eerste plaats tot doel mensen in Congo te informeren over het bestaan, de betekenis en de geschiedenis van de vele cultuurvoorwerpen die in Congo, maar vooral in vele Europese en Amerikaanse musea, bewaard worden. Meer specifiek wil het, zoals al op kleine schaal werd uitgetest in het kader van het MAS-herkomstonderzoeksproject, brongemeenschappen verbinden met hun wereldwijd verspreid cultureel erfgoed. Zij zijn in de eerste plaats goed geplaatst om de vraag te beantwoorden wat er met deze voorwerpen kan gebeuren. Want: ‘Als men objecten restitueert, restitueert men ook de geschiedenissen verbonden met deze objecten.’

4 Q&A

- > Hoe kunnen het Belgische en Congolese discours elkaar ontmoeten in het debat over restitutie? Enerzijds is er een Belgisch discours gebaseerd op individuen (zoeken naar eigenaren) en anderzijds een Congolees discours waarin men spreekt van een collectief en een collectief geheugen. Waarom gaan objecten, waarvan men de herkomstgemeenschap kent, hier niet terug naartoe? Ook al kent men de individuele eigenaar misschien niet?
 - MAS: 'Er is nog geen verzoek gekomen voor restitutie. Maar het zal zeker een complex vraagstuk opleveren. Want wie kan restitueren? Moet dit van staat tot staat? Het MAS vindt dat ook gemeenschappen rechten hebben. Bijkomend, een van de onderzochte beelden, het *nkishi*-krachtbeeld, is gemaakt door een Songye-kunstenaar, maar gebruikt door een persoon buiten de Songye-regio. Meer bepaald door Songo-Meno chef Nkolomonyi. Naar wie moet het dan terug?'
- > Het MAS beschikte al over informatie over de drie onderzochte objecten die naar aanleiding van '100xCongo' werd gedeeld. Wat zijn dan nu de nieuwe elementen? Bij '100xCongo' werd bij het Songye-beeld nog de term 'roofkunst' gebruikt, nu niet meer. Ging het effectief om roofkunst?
 - MAS: 'Het beeld van Nkolomonyi werd tijdens '100xCongo' heel transparant als roofkunst geduid. Door dit onderzoek komen we tot vernieuwde inzichten. In de eerste fase bleek dat de verkeerde chef als persoon aan het licht kwam omwille van een gelijkaardige naam. Vandaag weten we wel met zekerheid om wie het gaat. Ook nieuw is dat we in het Afrika-archief (Brussel) documenten hebben kunnen traceren die bewijzen dat het beeld werd geconfisqueerd. Dat blijkt bovendien uit een bericht gepubliceerd in *Gazet van Antwerpen* in 1939. Het beeld werd in beslag genomen en gered van de brandstapel. We hebben dus nieuwe elementen om te sterken dat het beeld onrechtmatig werd verworven en dat het om roofkunst gaat.'

- > **We merken in vele landen een nieuwe interesse in herkomstonderzoek. Wat is de finaliteit voor het MAS en de stad?**
 - **MAS:** ‘Er zijn nog objecten die wachten op onderzoek, in de opstelling en in het depot. We hebben nu onderzocht in welke omstandigheden objecten hier zijn geraakt. Dat onderzoek zal meer informatie geven voor restitutie. Maar dan moet het onderzoek wel eerst gevoerd worden. Misschien gaat het wel om een gekocht object. Belangrijk is om een object te kunnen identificeren en het migratieparcours te kunnen achterhalen. Het MAS heeft een proactief standpunt wat restitutie betreft. Maar de standpunten van de stad Antwerpen kennen we nog niet. België kenmerkt zich door een complexe situatie. Op federaal vlak is er wetgeving, die dus van toepassing is op het AfricaMuseum (Tervuren), maar niet op het MAS als een stedelijke erfgoedinstelling.’

- > **In welke talen hebben de gesprekken op de drie plaatsen in Congo plaatsgevonden?**
 - **MAS:** ‘Die gesprekken verliepen niet in het Frans. Mensen konden in hun eigen taal deelnemen. De interviewers namen een tolk mee om hen te helpen bij het vertalen. Maar evident is een vertaling niet, je moet zo goed mogelijk trouw blijven aan de taal. Vaak zijn dan ook twee personen nodig om de vertaling te kunnen corrigeren en de nuances te behouden.’

- > **In Brussel woont een belangrijke Songye-gemeenschap. In welke mate zal ook de diaspora betrokken worden? Sommigen hebben immers een link, kunnen een ander perspectief toevoegen, en met hen kan ook kennis breder verspreid worden.**
 - **MAS:** ‘Dat komt zeker aan bod. Prof. Dibwe heeft al een overleg gepland met vier Songye-vrouwen over het betrokken beeld.’

- > **Hoe is de keuze gemaakt voor de drie objecten? Zouden we dat in de toekomst anders doen? Misschien zelfs de wapencollectie, aangezien die goed vertegenwoordigd is. Ervaren jullie het als positief dat net die drie objecten werden gekozen?**
 - **MAS:** ‘De keuze voor het Songye-beeld was evident aangezien er een duidelijk aanknopingspunt was: de nota die spreekt over de terdoodveroordeling van Nkolomonyi. De twee andere objecten, zoals het Hembra-voorouderbeeld van een chef, zijn eveneens cultuurvoorwerpen die werden gebruikt in een politieke lokale context. De Kuba-beeldjes zijn daarenboven uniek. De keuze werd ook voorgelegd aan Prof. Dibwe. Ook hij was ermee akkoord. De wapencollectie zou veel moeilijker verlopen omdat die verwerving zo goed als anoniem is gebeurd. Er zijn toch wel aanknopingspunten nodig voor onderzoek.’
 - **Prof. Dibwe:** ‘Het is moeilijk denkbaar dat iemand deze objecten, die dienen ter bescherming, rechtmatig en intentioneel zou hebben geschonken. Het zijn rituele objecten ter bescherming van de gemeenschap, die daardoor ook uitgesloten zijn van schenking. Het is zeker dat de eigenaar dit niet heeft verkocht, maar vermoedelijk iemand die het beeld stal. Het is daarom zeker een rechtmatige keuze om op deze objecten te focussen tijdens het herkomstonderzoek.’

5 De relatie met de Belgo-Congolese gemeenschap bij herkomstonderzoek

Tijdens de eerste namiddagsessie werd in een panelgesprek met Pauline Malenga, Lieven Miguel Kandolo (vanuit hun betrokkenheid bij de Intellectuele Congolese Kring) en Lies Busselen, onder moderatie van Leen Beyers (hoofd Team Collectie MAS), kennis uitgewisseld over de wensen en ervaringen van samenwerken met de Belgo-Congolese gemeenschappen.

- > Pauline Malenga is persverantwoordelijke in het AfricaMuseum (Tervuren), spreker over dekolonisatie en actief in de Intellectuele Congolese Kring.
- > Lieven Miguel Kandolo is auteur, covoorzitter van Hand in Hand tegen Racisme, spreker over dekolonisatie, oprichter van Kolamela in Vilvoorde en eveneens actief in de Intellectuele Congolese Kring.
- > Lies Busselen bereidt momenteel een doctoraat voor aan de KU Leuven. Daarvoor was ze actief als herkomstonderzoeker in het AfricaMuseum (Tervuren) en in die hoedanigheid betrokken bij het HOME- en PROCHE-project.
- > Tijdens het gesprek werden verschillende aspecten besproken, zoals:
 - De waardering van de expertise van leden uit de diasporagemeenschappen.
 - Het belang van een gelijkwaardig partnerschap, met aandacht voor eigenaarschap, een eerlijke samenwerking en een billijke vergoeding.
 - Aandacht voor de diversiteit van en mogelijk diverse stemmen in de diasporagemeenschappen.
 - De noodzaak van het betrekken van partners uit België én Congo.
 - Het garanderen van een transparante toegang tot de collecties.
 - Het diversifiëren van het personeelsbestand van musea.
 - De rigide regels bij het aanvragen van financiële fondsen.

> **Leen:** ‘Overkoepelende vraag in dit gesprek is: hoe kunnen we in projecten rond herkomstonderzoek (meer of beter) samenwerken met Belgen van Congolese herkomst? Pauline en Lieven, wat is jullie ervaring met projecten rond herkomstonderzoek en dekolonisatie? Wat is volgens jullie mee te nemen naar de toekomst, en wat niet?’

- **Pauline:** ‘Dit jaar hebben we aan twee projecten meegewerkt: het herkomstonderzoek van het MAS en een project van KADOC. Bij het laatste project waren we betrokken bij onderzoek rond het herinterpreteren van afbeeldingen die tijdens de koloniale periode zijn gemaakt. Deze afbeeldingen waren beschreven vanuit een eurocentrisch perspectief. Met een tiental mensen hebben we deze beelden opnieuw geïnterpreteerd en van een nieuwe beschrijving voorzien. Wanneer er een verzoek tot samenwerking komt, stellen veel mensen uit de diaspora zich de vraag: wordt er echt rekening gehouden met onze expertise of worden we pro forma uitgenodigd, om een vakje af te vinken? Men spreekt van ‘gelijkwaardig partnerschap’, maar dat is niet altijd het geval. Bij veel onderzoeken worden we niet vanaf het begin betrokken (wanneer de kruitlijnen en de opzet van het project vastgelegd worden en de belangrijkste vragen gesteld en beantwoord worden: hoe voeren we het onderzoek? Waar besteden we aandacht aan? Wie gaan we interviewen? Etc.) Dat is het grootste pijnpunt voor ons.

Daarnaast: er wordt gesproken over ‘dé diaspora’, ‘dé Congolese gemeenschap’, alsof het een monolithische gemeenschap betreft. Dat vinden we jammer, want dat is natuurlijk niet het geval. Lieven en ik alleen al kijken heel verschillend naar bepaalde zaken.’

- **Lieven:** ‘De Intellectuele Congolese Kring is een socioculturele organisatie voor en door mensen met een Congolese afkomst, die zich bezighoudt met culturele thema’s. Zo riepen we Elonga in het leven, een educatief project met als doel om de Congolese gemeenschappen te versterken. We geven bijvoorbeeld taallessen Lingala, lessen Congolese en Afrikaanse geschiedenis maar ook bijles Frans en wiskunde. Ik was ook betrokken bij projecten van MAS & KADOC. Ik ben akkoord met wat Pauline zegt: we moeten vanaf het begin van een proces betrokken worden. Zo niet levert dat frustraties op. We hebben onze eigen ervaring en expertise die we kunnen inbrengen, zodat die onderzoeken integraler en dus beter worden. Eigenaarschap en meerstemmigheid zijn zeker in herkomstonderzoeken cruciaal.’

- > **Leen:** ‘Pauline en Lieven, ging het project van KADOC waaraan jullie hebben samengewerkt louter over het documenteren van collecties, of ging het ook nog over andere zaken zoals de bestemming van de afbeeldingen?’
 - **Pauline:** ‘Die afbeeldingen worden gedigitaliseerd en krijgen een plek op het platform Europeana. Doel was om oorspronkelijke beschrijvingen te herevalueren aan de hand van het perspectief van Afro-Belgen.’
- > **Leen:** ‘Lies, jij hebt een bijzondere ervaring met het HOME-project, waarbij samengewerkt werd met mensen uit de Congolese diaspora. Wat is voor jou herkenbaar?’
 - **Lies:** ‘Ik sluit graag eerst aan bij wat Pauline en Lieven al zeiden: samenwerkingen met Afro-Belgische organisaties moeten gediversifieerd worden. Daarnaast moeten er verschillende partners uit Congo betrokken worden. Ook bij het HOME-project waren er geen Afro-Belgen betrokken bij het schrijven van het project. Het gevolg? We liepen waardevolle samenwerkingen mis. Bijvoorbeeld: de organisatie Bamko-Cran wou graag een educatieve pijler binnen het project uitwerken, maar dat was niet ingeschreven in het initiële project. Er was dus geen budget voor een dergelijk educatief project voorzien. Die opportuniteit hebben we aan ons voorbij moeten laten gaan. En dat is zo jammer. Waren ze betrokken van bij het begin, was dit misschien wel anders gelopen.’

Het HOME-project (*Human Remains Origin(s) Multidisciplinary Evaluation*) had tot doel om een volledig overzicht te geven van alle niet-Belgische menselijke resten in federale collecties en privécollecties. Die laatste collecties in kaart brengen bleek helaas niet haalbaar. Daarnaast hebben we aanbevelingen geschreven over mogelijke toekomstige eindbestemmingen voor dit soort collecties.

Zeven instellingen waren betrokken bij het HOME-project:

- Vier federaal-wetenschappelijke instellingen:
 - Het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN, trekker van het project)
 - Het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC)
 - De Koninklijke Musea voor Kunst & Geschiedenis (KMKG)
 - Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA, AfricaMuseum)
- Drie universiteiten:
 - Université Libre de Bruxelles
 - Université Saint-Louis Bruxelles
 - University of Montreal

Mijn rol bestond er o.a. in om de koloniale collecties mee in kaart te brengen. Die liggen niet allemaal in Tervuren. In 1964-65 is een groot deel overgebracht naar het KBIN. Door die verhuis werd het onduidelijker dat dit over koloniale collecties gaat. Ook bij HOME waren er geen middenveldorganisaties van Afro-Belgen betrokken, wel middenveldorganisaties uit Congo, met name het kunstencentrum WAZA en de Belgo-Congolese organisatie Collectif Faire-Part.

In het kader van die samenwerking zijn we informatieve gesprekken aangegaan met prominente figuren in Lubumbashi & Kinshasa, over dit soort collecties. Mensen vielen van hun stoel, historici en professoren hadden geen idee van deze collecties. Informeren is daarom cruciaal. Ook hebben we contact gezocht met middenveldorganisaties die geleid worden door Afro-Belgen, om hen zo transparant mogelijk te informeren over het verloop van het project. Dit waren geen dialogen of consultaties, eerder open, informerende sessies. Er was geen officiële samenwerking. Dit zijn absoluut leerpunten, dit moet beter.’

Leen vraagt aanvullingen uit de zaal naar andere manieren van werken, en/of om een idee toe te voegen.

- > **Vraag uit de zaal:** ‘Ik mis in dit gesprek over de samenwerking tussen witte instellingen en mensen uit de diaspora het aspect van macht. Er is immers een volledig ongelijke

machtsverhouding, die de manier van samenwerken bepaalt. ‘Betrek ons van bij het begin bij het proces’: dat is een vraag die al jaren leeft. Bovendien moet hier een billijke vergoeding tegenover staan. Wat mij brengt tot de volgende vraag: geloven wij dat het mogelijk is om op een gelijkwaardige manier samen te werken, bv. tussen instellingen en diasporaorganisaties?’ Dit is een oproep naar meer transparantie, vanuit de instellingen, waarom mensen op een bepaald moment gecontacteerd worden om mee te werken (waarom vragen we jou, waarom vragen we jou nu etc.).’

- **Pauline:** ‘Dat is een belangrijk punt, die eerlijkheid. Wij zijn een jonge vzw, naamsbekendheid is voor ons belangrijk. In het begin gingen we in op alle vragen tot samenwerking, namen we aan wat we konden, om een start te kunnen maken. Niet iedereen is altijd even eerlijk, inderdaad. Onze expertise wordt verwacht, maar over een vergoeding wordt niet van meet af aan gesproken. Ofwel moeten wij het vragen, ofwel wordt een paar dagen op voorhand gezegd: ‘Zoveel krijgen jullie’. Ruimte voor onderhandeling lijkt er heel weinig te zijn. Beter is om te vragen: ‘Hoeveel verwacht jij om je expertise te delen?’

We moeten bovendien afstappen van het idee: ‘We worden tenminste betrokken’. We mogen niet blij zijn met louter een plek rond de tafel. Het moet verder gaan dan dat. Hier ligt ook een taak weggelegd voor de diasporagemeenschappen onderling: hierover met elkaar praten.’

- **Lieven:** ‘Een financiële vergoeding heeft te maken met erkenning. Wij willen onze kennis graag delen, maar op een gelijkwaardige manier. Het eigenaarschap moet gelijkwaardig verdeeld zijn. Dit moet beter, willen we partnerschappen op lange termijn aangaan.’
- **Lies:** ‘Samenwerkingen lopen nog steeds via institutionele lijnen. Daarin ligt al een grote ongelijkheid besloten: het instituut bepaalt wie er mag schrijven, wat er wordt geschreven etc. Dat is effectief een probleem. Er zijn bovendien fundamentele ongelijkheden in de manier waarop geld wordt verdeeld in instellingen en in de manier waarop geld naar onderzoek gaat. Het concept van *community of practice* biedt voor mij een uitweg uit deze ongelijkheid. Dit begrip werd in 91 gemunt door Jean Lave en Étienne Wenger. Dit concept gaat uit van radicale gelijkwaardigheid: in een community wordt rond een bepaald thema gewerkt, zoals rond restitutie. Ieder die betrokken is, heeft evenveel zeggenschap, evenveel eigenaarschap en is dus architect van het project. Dat is natuurlijk een veeleisende manier van werken, een langetermijnproces.’

- > **Vraag uit de zaal:** ‘Is het ook geen kwestie van onbekend maakt onbemind? Vanuit het MAS hadden we onlangs een gesprek met een gemeenschap uit Ecuador die hier in Antwerpen woont. Het MAS heeft hen uitgenodigd om te komen praten over de precolumbiaanse kunstcollectie. Kunnen we iets voor elkaar betekenen? Zij kennen het MAS ook niet, en dan kom je niet zo makkelijk bij elkaar. Misschien moeten organisaties en instituten meer proactieve stappen ondernemen naar elkaar toe?’

- **Pauline:** ‘Als een onderzoeksgroep/instituut echt (op zoek) wil (gaan), dan is die informatie heel makkelijk toegankelijk via het internet.’
- **Lieven:** ‘We moeten stoppen om vanuit die stelling te denken, dat leidt tot een soort van luiheid bij instituten: ‘Aah, we vinden ze niet, we doen het op onze manier.’ Waarom moeten we naar het MAS komen? Wij moeten niet altijd de eerste stap zetten. Het is aan de instituten, met meer macht en geld, om die stap te zetten.’

- > **Vraag uit de zaal:** ‘Mensen aan de top zijn wit, zij nemen geen mensen met een migratieachtergrond aan. Breng mensen met een migratieachtergrond aan de top, zij zullen veranderingen doorvoeren en zullen jullie meer van bij het begin betrekken.’

- **Pauline:** ‘Ik ga akkoord. Heel vaak hoor ik ‘we vinden ze niet’ bij sollicitaties. Een jaar lang: vrijwilligerswerk gedaan, genetwerkt, om zo de juiste mensen te vinden die de deur voor mij een stukje hebben geopend. We moeten volhouden, en het echt willen, vooraleer we een ‘ja’ krijgen. Voor ons is het veel moeilijker om in zo’n positie terecht te komen.’

- > **Vraag uit de zaal:** ‘We hebben het hier over samenwerkingen. Kunnen we zeggen dat instituten daar een beleid rond hebben, of zijn die samenwerkingen eerder afhankelijk van de personen die werken binnen die instituten?’
 - **Lies:** Beide projecten waarbij het AfricaMuseum betrokken was, HOME en PROCHE, zijn heel erg top-down qua architectuur. Die architectuur (de manier waarop beide projecten vorm hebben gekregen, red.) is heel erg bepaald door het beleid, met name het beleid van staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid Thomas Dermine. Gezien ik niet meer werk voor het AfricaMuseum, geef ik graag het woord aan Els Cornelissen, promotor van het PROCHE-project.
 - **Els** bevestigt: ‘Dit zijn top-downprojecten. In het kader van HOME heeft het KBIN partnerschappen gezocht voor het wetenschappelijk onderzoek naar menselijke resten. Aanvaarden fondsen voor wetenschappelijk onderzoek voorstellen rond educatie? Dat is nog maar zeer de vraag. Er zijn geen fondsen/financiering die beide aspecten (onderzoek & educatie) op gelijk niveau en hoogte stellen.’
 - **Lies:** ‘De relatie met diasporagemeenschappen, die vaak moeilijk verloopt, is een oud zeer van het AfricaMuseum. In het HOME-projectvoorstel werden die wel heel minimaal vermeld, in de zin van: ‘We moeten ook nog de diaspora consulteren’. Ik haal het nogmaals aan: er is een fundamentele institutionele ongelijkheid. Wie het geld verdeelt, in casu het Belgische beleid, heeft de macht. En dat blijft een probleem voor (de relatie met) partnerinstellingen in Congo, die geld krijgen vanuit België, bv. het Nationaal Museum in Congo. We schrijven de projecten niet op maat van de noden, de kennis, de behoeften van de diaspora. Die worden niet in rekening gebracht, dat maakt samenwerken al moeilijker. Hoe de samenwerking dan verloopt, is in de praktijk afhankelijk van de mensen die betrokken zijn bij die projecten.’
 - **Bram Cleys**, projectleider van het MAS-herkomstonderzoek, vult aan: ‘Als ik kijk naar onze samenwerkingen vanuit het MAS, dan zie ik een combinatie van een beleid dat keuzes maakt voor samenwerkingen met erfgoedgemeenschappen in de brede zin (zie het Cultureelerfgoeddecreet) maar de concrete invulling ligt bij individuen, en die bouwt verder op eerdere ervaringen en netwerking. Er wordt veel geprobeerd en geïmproviseerd. Er wordt versneld en vertraagd. Het is een heel menselijk proces. Het is geen breed institutioneel verhaal, het komt aan op individuele initiatieven van personen, die beslissen om dingen wel of niet te doen.’
 - **Leen** vult ook nog aan: ‘HOME & PROCHE, dat zijn wetenschapsprojecten die gefinancierd worden vanuit het federale wetenschapsbeleid. Het MAS deed voor het herkomstonderzoek beroep op subsidies van het Cultureelerfgoeddecreet (CED). Participatie door erfgoedgemeenschappen is een belangrijk focuspunt in het CED. Je moet in je projectvoorstel aangeven met welke partijen je partnerschappen aangaat. Puur formeel moet je dus wel partnerschappen aangaan van bij het begin.’
 - **Inbreng vanuit de zaal:** ‘Laat ons vooral ook rekening houden met het feit dat bepaalde witte instituten bewust de samenwerking niet aangaan met diasporagroepen. Het is niet allemaal zo onschuldig. Mensen uit de diaspora worden soms ook gewoon als te kritisch, te lastig beschouwd. En worden daarom pas later - om strategische redenen (lees: zodat ze geen inbreng hebben over de krijtlijnen en de finaliteit van het project) - mee aan tafel gevraagd.’
- > **Leen:** ‘Pauline en Lieven, wat met de toekomst? Welke toekomstige thema’s vindt de Intellectuele Congolese Kring belangrijk?’
 - **Pauline:** ‘We zetten er nu al op in, maar we gaan graag verder met het herconstrueren van onze geschiedenis. Het bekende koloniale narratief ‘Witte Europeaan beschaaft Afrika’ is nog steeds zo dominant, ook onder mensen van Congolese herkomst. Het is niet omdat onze samenleving er anders uitzag dan in Europa dat wij geen cultuur hadden. Daarom bieden wij geschiedenislessen aan. Inzicht in de eigen geschiedenis en oorspronkelijke kennis is zo belangrijk. Toegang tot informatie is hierbij een cruciale eerste stap. We richten ons in eerste instantie op mensen met Congolese roots in België, en de bedoeling is om ook Congolezen in Congo hierbij te betrekken.’
 - **Donatien Dibwe** beaamt: ‘Meer en diepgaandere kennis van de geschiedenis van Afrika en Congo is zo cruciaal, ook inwoners van België spelen hierin een cruciale rol.’

- > **Leen:** ‘Welke rol spelen museale collecties in het herschrijven van de Afrikaanse geschiedenis?’
 - **Pauline:** ‘Samenwerking met musea vinden we heel belangrijk, want zij bezitten bepaalde informatie (collecties, archieven, etc.). Via samenwerking krijgen wij daar ook toegang toe.’

- > **Leen:** ‘Wat betreft collecties van voorouderlijke resten, welke rol zie je voor diasporagemeenschappen?’
 - **Lies:** ‘De Congolese gemeenschappen kunnen bijdragen aan het debat door bijvoorbeeld sensibilisering en educatie. Er is ook enorm veel expertise aanwezig in Belgische organisaties, die moeten we delen met partijen in het Zuiden. Als onderzoeker zijn we ook verantwoordelijk om deze partners op te zoeken, omdat we werken met collecties waarop we geen monopolie hebben, waarop we geen aanspraak kunnen maken.’

- > **Leen:** ‘Wat is de rol van de Belgische diaspora in dit restitutedebat?’
 - **Lieven:** ‘Ik zei het al en ik zeg het opnieuw: meerstemmigheid, en de erkenning van verschillende expertises hierin, is zo belangrijk! Willen we een zo volledige mogelijke kijk op dit complexe debat, dan moeten zoveel mogelijk organisaties geraadpleegd worden om te weten wat de verschillende perspectieven op dit vraagstuk zijn.’
 - **Lies:** ‘Er is geen eenzijdig antwoord op de vraag rond restitutie. Mensen moeten eerst info hierover krijgen. Je mag niet verwachten dat mensen een instant antwoord klaar hebben op deze complexe vraag. Wat betreft voorouderlijke resten: in gesprekken met mensen in Congo, o.a. met de minister van Cultuur, bleek dat er unaniem een pro-restitutiestem leeft. Maar hoe en wat met welke collecties, dat vraagt veel meer overleg en onderzoek. Het gaat immers om heel bijzondere collecties. Ik vind het gevaarlijk om die enkel te benaderen vanuit de vraag: hoe restitueren? Wat voor mij een belangrijke vraag is, is hoe het komt dat we zo lang niet rond deze collecties hebben gewerkt.’

6 Digitale restitutie en herkomstonderzoek

In een volgende sessie belichtten twee sprekers onder moderatie van Katrijn D'hamers (FARO) de aanpak van digitaal herkomstonderzoek en digitale restitutie.

- > Camiel de Kom stelde de datahub voor van het Nederlandse Consortium Koloniale Collecties. De datahub voorziet één toegang tot de collecties van de verschillende collectiebeherende instellingen. Bovendien kunnen ook brongemeenschappen perspectieven op metadata en erfgoedlabels toevoegen aan de collectiestukken, en zelf ook lijsten van objecten samenstellen.
- > Vicky Van Bockhaven (UGent en AfricaMuseum) vertelde over de ervaringen bij het onderzoeksproject *AFRISURGE - Transformative Heritage*. Daarin wordt een databank ontwikkeld waarbij men rekening wil houden met praktische belemmeringen zoals toegang tot het internet, geschikte apparaten en offline gebruik. Belangrijk, stipte ze aan, is dat de databank geen doel op zich is, maar een middel om de gemeenschap terug in verbinding te brengen met haar erfgoed.

Camiel de Kom van het Nederlandse Consortium Koloniale Collecties is de digitale erfgoedcoach van het consortium. Hij stelde de datahub en de bijhorende context voor.

> Context van de datahub

‘Er waren twee belangrijke momenten in het project. In 2020 verscheen het advies van de Raad voor Cultuur over hoe om te gaan met koloniale collecties. Dat heeft zich vertaald in een beleidsvisie en ook in een beleidsbrief. Daar gaat het ook over de kwestie van restitutie van cultuurgoederen uit een koloniale context. Om daar vaart achter te zetten en dat vorm te geven is het Consortium Koloniale Collecties opgericht. De partners binnen het Consortium zijn een mengeling uit collectiebeherende instellingen, musea met koloniale collecties (Wereldmuseum, Rijksmuseum, Museum Bronbeek) maar ook het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, red.), een instituut dat herkomstonderzoek doet en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dat een beleidsuitvoerende maar ook kennisdelende instantie is.’

> Nood aan transparantie over verwervingsgegevens

‘Als ik het heb over koloniale collecties komen er heel vaak vragen over de toegankelijkheid van deze collecties binnen musea naar voren. En ik heb het dan niet alleen over de fysieke toegankelijkheid, maar ook over de toegankelijkheid van informatie en data die musea in hun collectieregistratiesystemen hebben. De vragen die daarbij voorkomen zijn vaak: waar bevinden zich objecten uit een koloniale context in Nederland en hoe zijn ze er terechtgekomen? Die informatie is vaak niet transparant en toegankelijk. Soms omdat het niet gekend is, maar ook soms omdat men er niet bij kan. Dat is een van de grote uitdagingen die we met ons project proberen aan te gaan.’

> Meerstemmigheid bij metadata

‘Los van het feit dat het thema restitutie vaak in het beleid terugkomt, is er ook een groot probleem met meerstemmigheid en verschillende perspectieven op bijvoorbeeld metadata. Wat er uit de data van zo'n collectieregistratiesysteem resulteert, geeft vaak een beperkt perspectief weer en dat is problematisch.’

> **Rapport over workshop met herkomstgemeenschappen**

‘Om erachter te komen welke functionaliteiten belangrijk zijn om ze te implementeren in zo’n platform gingen we vorig jaar in mei aan de slag in een drie dagen durende internationale workshop met deelnemers uit landen van herkomst, zoals onder andere Suriname, Indonesië, Zuid-Afrika. Ze namen deel aan een workshop om hun mening en visie naar voren te brengen over wat zo’n platform eigenlijk moet zijn.

De resultaten van de workshop zijn nu terug te vinden in een rapport. De deelnemers hadden tijdens de workshop de ruimte om de problemen waar ze tegenaan liepen aan de kaak te stellen. Een van de presentaties ging bijvoorbeeld over het feit dat de deelnemer op zoek was naar bepaalde objecten, dat hij geen toegang had tot die collectiedata en ook geen mogelijkheid had om informatie op te halen over waar deze vier objecten zich bevonden. We proberen trouwens op verschillende momenten tijdens de ontwikkeling van het platform terug te koppelen naar de deelnemers om de functionaliteiten te evalueren.’

> **Functionaliteiten van een platform**

‘Omtrent de functionaliteiten en uitgangspunten kwam uit die workshop naar voren dat het belangrijk is om narratieven weer te geven, dus commentaar te (kunnen) geven op collectiedata. Daarnaast is ook een gemeenschap kunnen creëren op het platform wenselijk. Net als lijsten kunnen samenstellen van erfgoeditems. Naast het verwerven van inzicht in een bepaalde collectie is het eigenaarschap over de context van een item belangrijk.’

> **De mogelijkheid om te verbinden**

‘De meerwaarde van zo’n platform wordt ook duidelijk als je kijkt naar een schematische afbeelding van wat de applicatie eigenlijk doet. Dan zie je aan de ene kant verschillende bronhouders/collecties die data creëren in het collectiemanagementsysteem. Door die samen te brengen op het platform kun je de collecties ook beter doorzoekbaar maken en netwerken vastleggen. Een andere belangrijke vraag uit de workshop was om toegang te krijgen tot de data, om zelf informatie te kunnen downloaden.’

> **Toevoegen van commentaren door de gebruikers**

‘Er zijn ook velden bij de objecten om commentaar toe te voegen. Daarnaast is het aspect herkomstonderzoek ook belangrijk bij zo’n applicatie. En daarom is het toevoegen van informatie ook van toepassing bij de herkomstgegevens. Dus op het moment dat je kennis hebt over een object, waar het vandaan komt bijvoorbeeld, kun je dat toevoegen in een schema. We zijn momenteel bezig met het toevoegen van de laatste datasets van onze consortiumpartners. Hierna zullen meer datasets, van buiten het consortium, volgen.’

> **Zoekfunctionaliteiten en vertalingen als werkpunten**

‘Aan de andere kant zijn er ook nog dingen waar we in de toekomst graag aan zouden willen werken, zoals het verbeteren van zoekfunctionaliteiten en vertalingen. Het valt op dat de meeste data in het Nederlands zijn, wat een probleem vormt voor de toegankelijkheid. We hopen in de toekomst verder te bouwen aan een nog betere toegankelijkheid door betere zoekfunctionaliteiten, technische verbeteringen, zoals voorspelbaarheid bij zoekresultaten etc. Dat zijn inzichten die belangrijk zijn voor bronhouders zodat zij dit ook ondersteunen.’

Vicky Van Bockhaven is als onderzoeker verbonden aan het AfricaMuseum in Tervuren en als gastprofessor aan de UGent. Zij stelde het project AfriSurge voor.

- > ‘Het AfriSurgeproject is een samenwerking tussen het AfricaMuseum, de UGent, UA en de Université de l’Uélé (DRC). De volledige titel van het project is: *AfriSurge. Transformative heritage. Politics, peacebuilding and digital restitution of cultural heritage in contemporary Northeast DR Congo*. Voor deze sessie focus ik vooral op het aspect van *digital restitution*.’

> **Onderzoek in Noord-Oost-Congo**

‘Waarom dit gebied als focus van het AfriSurge-project? Ikzelf heb al een aantal jaren ervaring met research in die regio, evenals mijn collega van de UA. Ons beider vaststelling is dat mensen daar hun regio omschrijven als *enclavé*, geïsoleerd, vooral sinds de jaren 60. Er is dus een schril contrast tussen het cultuurhistorisch belang van deze streek, de aandacht die ernaartoe ging in de koloniale periode, de culturele rijkdommen van de streek en de manier waarop die na 1960 een beetje in de vergetelheid is geraakt. Begin jaren 2000 kwam de internationale aandacht kort weer even op het gebied te liggen door de activiteiten van de Lord’s Resistance Army, om daarna weer weg te deemsteren. De focus van ons project ligt op de provincie in het verste noordoosten van Congo, die grenst aan Zuid-Soedan en Noord-Oeganda. Dat is een gebied van 90.000 vierkante kilometer en 1,9 miljoen inwoners. Een groot gebied, maar eigenlijk maar een klein stukje van waar die wetenschappelijke expeditie in circuleerde.’

> **Gevoel van verlies van tradities**

‘Er zijn twee pijlers in dat project die ook overlappen. In Noord-Oost-Congo verklaren mensen de toestand van hun streek of de vergetelheid waarin de streek is geraakt deels met een verlies van respect voor *la coutume*, de traditie. En dan met name ook verlies van respect voor traditie door de *chefs coutumiers*, de traditionele chefs. Baudouin, hier aanwezig, werkt als doctoraatsstudent op het onderwerp ‘*customary chiefs* in het hedendaagse bestuur’. Deze chefs worden gezien als de bewaarders van het traditionele erfgoed, materieel en immaterieel. Er is ook een link met objecten die in museumcollecties bewaard worden. Een heel groot deel van de museumcollectie in Tervuren is afkomstig uit deze streek, met name een 12.000-tal etnografische objecten en een 1000-tal foto’s. Het merendeel van die collectie is verzameld tijdens de wetenschappelijke expeditie in het begin van de 20^e eeuw. Voor deze collectie is de herkomst van objecten bij benadering vrij goed gekend. Er is heel veel materieel erfgoed uit die regio verloren gegaan. Niet alleen tijdens de koloniale periode, maar ook na de onafhankelijkheid door de Simba-rebellie toen verschillende chefs zijn vermoord en tijdens de Congo-oorlogen in de jaren 90. Mensen zien een link tussen het verlies van *la coutume*, de traditie, en de staat van hun regio. Minstens gedeeltelijk wordt daar een verklaring in gezocht.’

> **Erfgoed als middel tot welbevinden?**

‘De onderzoeksvraag van het AfriSurge-project waarvoor digitale restitutie van belang is, is dat de bevolking dus een verband ziet tussen het verlies van respect voor en aanwezigheid van traditie en het welzijn van de maatschappij. Laat dat nu net ook een aandachtspunt zijn dat sinds de jaren 90 internationaal door organisaties zoals Unesco naar voren werd geschoven. Plots wordt er vanuit internationale hoek en vooral vanuit ontwikkelingssamenwerking terug aandacht geschonken aan de cultuur en tradities die eigen zijn aan ontwikkelingslanden, voormalige kolonies, als een bron van welbevinden, als een gevoel van identiteit en van zelfwaarde. Maar internationaal onderzoek wijst uit dat dat maar een idealiserende kijk is en dat cultuur ook een bron van verdeeldheid kan zijn tussen mensen. Dus hebben we dat binnen het AfriSurge-project als een onderzoeksvraag behandeld. In welke mate is het opnieuw aanknopen met die cultuur, die traditie, belangrijk voor het welbevinden in de maatschappij?’

> **Dekoloniaal activisme**

‘Het theoretische framework waarin wij werken is de trend in de museologische literatuur die gelinkt is aan museumactivisme, dus activisten die zich richten tegen musea, musea als doelwitten beschouwen, niet alleen voor dekoloniaal activisme maar ook voor klimaatactivisme. Dit wordt in feite gezien als een *call-to-action* om te evolueren naar een sociaal-verantwoordelijke eco-dekoloniale museologie en dat is voor mij een leidraad in dit onderzoek.’

> **Digitale restitutie en Collective Access**

‘Digitale restitutie is daarin belangrijk omdat ik als onderzoeker in het gebied ook ervaren heb, zeker als je met museumcollecties werkt, dat het heel moeilijk is om met mensen over dat erfgoed, over die collecties te praten als er geen reële basis onmiddellijk aanwezig is. Het is moeilijk om gesprekken te hebben over bijvoorbeeld veldfoto’s die begin 20^e eeuw genomen zijn of over bepaalde objecten. Voor ik op veldwerk vertrok had ik dus altijd heel veel stress met het afprinten en meezeulen van papier. Binnen de musea, bijvoorbeeld in het AfricaMuseum, bestaat er natuurlijk al tien jaar een databank die op de computer via VPN-verbinding ook toegankelijk is, maar dit werkt niet altijd in Congo. Ik was dus op zoek naar een onderzoeksinstrument om een dialoog op gang te brengen in Congo zelf. Samen met collega’s zijn we dan op zoek gegaan naar een goede tool. Daarbij was het belangrijk dat het een gebruiksvriendelijk instrument is. De databank die door het museum gebruikt wordt, is vrij log en is gemaakt voor collectiebeheerders.’

Daarom hebben we een aantal collectiemanagementsystemen verkend, waaronder Mukurtu, een *community based* softwaresysteem dat in Australië ontwikkeld is. We hebben ons in een aantal systemen ingewerkt om dan tot de conclusie te komen dat *Collective Access* voor ons de beste oplossing was. De bedoeling is dat de databank makkelijk te gebruiken is, dat het niet te lang duurt om foto's te downloaden, dat het op smartphones kan gebruikt worden, dat je visueel ook in een oogopslag de basisgegevens kan lezen.

Daaraan voorafgaand is er ook meer herkomstonderzoek geweest en voor die specifieke collectie die tijdens de expeditie verzameld is hebben we vrij goede herkomstgegevens. Vaak kennen we ook de chefs die in het verleden de tussenpersonen waren bij het verzamelen. We weten dus vrij goed van welke streek de objecten afkomstig waren en wie de tussenpersonen waren. Die informatie is ingevoerd in de *Collective Access*-databank die ik in eerste instantie gebruikte in Congo.'

> **Focusgroepen**

'We zijn begonnen met focusgroepen vanuit de vraagstelling welke rol het erfgoed zou kunnen spelen voor het welzijn van de bevolking. Daarom bevroegen we tijdens de focusgroepen sociale actoren, civiele organisaties, universiteitspersoneel, mensen uit lerarenopleidingen en vrouwenorganisaties over het belang dat zij hechten aan erfgoed. Daarbij komen altijd een aantal van dezelfde vragen, hetzelfde discours naar voren en die geven meer inzicht in hoe mensen tegenover dat erfgoed staan.'

> **Praktische uitdagingen**

'Werken met een digitale database in Congo is echt een uitdaging, omdat een groot deel van de tijd het internet niet snel genoeg werkt. Ik kom net terug uit Congo waar we een periode van twaalf dagen hadden zonder internettoegang. Het is dus allerm minst een ideaal instrument om mee aan de slag te gaan. Het blijft zoeken naar andere alternatieven. Bovendien is internet voor veel mensen in Congo duur en heeft niet iedereen een smartphone, zeker niet in de dorpen waar soms enkel de chef een smartphone heeft. En dat blijkt soms ook in de manier waarop over de collecties gesproken wordt.'

> **Herkomstgegevens**

'Zoals gezegd: in dit project hebben we redelijk nauwkeurige herkomstgegevens, maar als ik zeg 'nauwkeurig' wil dat zeggen dat we de post kennen waar de objecten werden verzameld door een chef die toen aangesteld was door de koloniale overheid. Dat wil zeggen dat die chef op voorhand objecten uit heel zijn *territoire* had samengebracht om te overhandigen aan de *administrateur* die bevoegd was om kisten op te sturen naar België. Het gaat dus vaak om wat is opgestuurd uit een bepaalde post. Die posten bestaan vandaag ook nog en zijn vaak de hoofdplekken van de huidige *territoires*. Dat zijn vaak heel grote gebieden van soms meer dan honderd kilometer doorsnede. Het is dus relatief, maar door de combinatie van de naam van de bevolkingsgroep en de naam van de chef kunnen we vaak een kleiner gebied identificeren als herkomstpunt.'

> **Reconnectie**

'Voor mij is die digitale databank echt een middel om aan onderzoek te doen, om een dialoog op gang te brengen. Ik spreek graag ook over 'reconnectie'. Mensen geven tijdens die gespreksgroepen of interviews op verschillende manieren aan hoe zij geïnteresseerd zijn in het erfgoed dat zich in Belgische of buitenlandse collecties bevindt en over de manier waarop zij er gebruik van willen maken, wat de nadelen daarvan eventueel kunnen zijn. Die veelheid van manieren vat ik samen onder de term 'reconnectie'.'

> **Museum als een depot voor bovennatuurlijke krachten**

'Welke wensen, welke noden drukken mensen uit? Een van de vragen die vaak terugkomt is: '*Est-ce que le statue parle encore?*'. Daaruit blijkt dat de mensen een museum vaak als depot voor bovennatuurlijke krachten zien. Krachten die ooit uit Congo zijn meegenomen, terwijl de kolonisator/de missionaris de bevolking een negatief gevoel gaf over haar eigen cultuur. Maar tegelijkertijd werden die objecten meegenomen en haalden ze hoge verkoopcijfers op de kunstmarkten wereldwijd. Mensen stellen zich daar dus vragen bij. Als men nu wil restitueren, waar zit het addertje onder het gras? Waarom nu? Hebben de objecten hun krachten verloren? Zijn ze opgebruikt? Ook de opmerking dat ze nu christenen zijn en dat ze eigenlijk niet meer goed weten hoe ze met die collecties moeten omgaan komt geregeld terug.

Tegelijkertijd is er heel veel zin voor restitutie. Mensen vinden doorgaans dat de objecten moeten terugkeren, niet naar het Nationaal Museum in Kinshasa, maar naar hen, naar de *chefferies*. Want eigenlijk is de chef degene die de objecten in bewaring zou moeten krijgen. Tegelijkertijd zijn er ook andere stemmen die zeggen dat de objecten gewoon het land nooit mochten verlaten hebben. Er zijn dus heel veel verschillende discours aanwezig.’

> **Vraag tot reparatie**

‘Doorgaans lees ik in de antwoorden vooral de vraag naar ‘reparatie’. Soms is er ook vooral boosheid. Boosheid omwille van dwangarbeid, de rubberperiode, en wordt er algemeen gevraagd naar reparatie voor al het leed dat mensen hebben moeten ondergaan tijdens de koloniale periode.

Het opnieuw aanknopen met de eigen cultuur en geschiedenis wordt daarin als een belangrijk punt aangehaald omdat jongeren - zo zegt men - doorgaans weinig vertrouwd zijn met de eigen cultuur en geschiedenis omdat ze dat te weinig leren op school. In de praktijk klopt dat soms niet helemaal omdat er wel degelijk jongeren zijn die ook interesse tonen in de eigen cultuur. Er is dus vraag naar onderwijs op verschillende niveaus, ook naar eigen musea zowel op provinciaal vlak, op het niveau van de *chefferies* en op universitair niveau.

Op alle niveaus wensen mensen hun eigen musea of culturele centra waar ze kunnen leren over hun eigen cultuur. Daarvoor zijn gerestitueerde objecten niet per se nodig, men kan ook nieuwe objecten aanmaken. Maar er is dus vraag naar heropleving en naar het opnieuw aanzwengelen van het toerisme dat vroeger alomtegenwoordig was in de streek. Heel veel vragen dus die mee de basis zouden kunnen vormen voor reparatie.’

> **Digitale databank als basis voor de onderzoeksdialoog**

‘De digitale databank blijft toch een belangrijke basis voor de onderzoeksdialoog. Ze is imperfect, maar belangrijk op lange termijn om een plek te bieden waar mensen gegevens kunnen vinden als ze dat wensen, voor alle mogelijke doeleinden. Ik zie de onderzoeksdialoog die dus gebaseerd is op dat stukje digitale restitutie, het ter beschikking stellen van informatie, als een onderdeel van een toegepaste museologie. De ideeën die mensen aanbrengen kunnen wij als onderzoekslesgevers zelf realiseren.’

> **Educatie**

‘Ik zei al dat educatie een belangrijke wens is op alle mogelijke niveaus: lager, secundair en hoger onderwijs, maar ook bijvoorbeeld voor mensen die de ICT-lerarenopleiding volgen in de pedagogische instituten. Zij vragen bijvoorbeeld ook hoe die databank werkt en of ze kunnen bijdragen. Ze vragen zich af waarom de registratie van gegevens door iemand in België wordt gedaan, terwijl zij tenslotte hun land en provincie beter kennen dan iemand uit België. Dus zijn er heel veel vragen naar opleidingen en beurzen waar wij voor een stuk ook op willen inspelen. Een doctoraatsstudent van de Universiteit de l’Uélé en UGent helpt nu om een pedagogisch programma op te zetten om in de streek naar de scholen te trekken. We krijgen ook vaak de vraag om mee te helpen schoolboekjes te maken, wat op zich niet onrealiseerbaar is. Dus ook daar kunnen we mee helpen. Maar we kunnen natuurlijk niet alles doen. Daar denken we nu over na: wat kunnen we en wat kunnen we niet met de middelen die we hebben? Welke co-creatieve projecten met lokale wetenschappers, met lokale studenten kunnen we eventueel opzetten om te helpen?’

> **Project muurschilderingen**

‘Een andere doctoraalstudent van mij werkte in de streek rond muurschilderingen, een kunst die ooit toerisme aantrok maar die lokaal vergeten is. Zij werkt in een *joint PhD* aan de reconstructie van de geschiedenis van die muurschildertraditie en de reconstructie van de biografieën van de artiesten. Zij was mee in Congo (er volgen drie filmpjes met impressies van recent werk). Je ziet daar verschillende mensen de tentoonstelling over muurschilderingen bezoeken en ouderen aan jongeren de vraag stellen of zij weten wat ze daar zien etc. Het is een misvatting dat jongeren niet geïnteresseerd zijn in hun cultuur. Ik denk dat er op dat vlak een evolutie is. Het laatste decennium is er weer meer interesse. Dat heeft volgens mij te maken met een bewustwordingsproces, ook ten gevolge van nieuws over restitutie in de media. Mensen sturen elkaar ook berichten door op sociale media.

Er zijn twee gebouwen langs de weg, met muurschilderingen die op instorten staan, die doorgaans niet meer gekend zijn bij de mensen in de provincie. De doctoraatsstudente Yvette kon een zus van de kunstenaar opsporen. Ook zij kende het niet meer, maar voelde wel trots. Als ze beelden ervan aan mensen toonde, kenden die de plek niet maar waren wel enthousiast en geïnteresseerd en vroegen bijvoorbeeld of het mogelijk was om dit opnieuw te kunnen leren. Kunnen we workshops organiseren zodat kunstenaars dit opnieuw kunnen oppikken? Dit brengt me ook bij de databank.'

> **De databank als een co-creatief werkinstrument**

'Voor ons is het de bedoeling dat dit een co-creatief werkinstrument is, om elementen die mensen misschien vergeten zijn in onder te brengen. Er is nog zo'n geschiedenis van een katholieke zuster die tijdens de Simba-rebellie weigerde om seksuele diensten te verlenen aan een Simba-rebel en die als een nationale heldin wordt vereerd. Ze is ook zalig verklaard en elk jaar in december is er een grote pelgrimstocht waar mensen vanuit heel het land naartoe komen, zelfs uit Oeganda. Mensen vinden het bijvoorbeeld heel belangrijk dat dat stukje van de lokale geschiedenis ook mee wordt ingebed in een dergelijke databank, in erfgoededucatie en educatie rond regionale geschiedenis en cultuur.'

> **Digitale restitutie als middel**

'Dus mijn conclusie: voor mij is die digitale restitutie geen doel maar een middel. Ik denk dat het gewoon een noodzakelijk instrument is om een dialoog over erfgoed op gang te kunnen brengen. En daarin is volgens mij ook co-creatie een belangrijk element. Meerstemmigheid of multiperspectivisme in het onderwijs is daar een verwante term van. Dat we met onze toegepaste museologie vooral inspelen op lokale noden. Voor mij is daarbij een *agile approach* een leidraad. '*Cultural process before a product*' is daar het devies, m.a.w. je neemt meer een onderzoekende houding aan om tot resultaten te komen in co-creatie die wenselijk zijn voor mensen in de herkomstgemeenschap en die ook in partnerschappen lokaal uitgevoerd worden.'

> **Een sociaal-verantwoordelijke museologie**

'Aansluitend bij het idee van de sociaal-verantwoordelijke museologie is dat de museologie ook kan mediëren tussen '*local news and glocal agenda's*'. Waarom zeg ik dat? Omdat ook tijdens die veldwerktrip opnieuw duidelijk werd dat er bepaalde maatschappelijke uitdagingen zijn. O.a. ook in houtexploitatie kunnen museumcollecties en discussies daarover volgens mij een rol spelen. Rituele objecten, zoals het beeld van Nkolomonyi, worden gezien als een beeld dat een rol speelde in het welzijn van het dorp of het welzijn van de gemeenschap. Dat is eigenlijk nog altijd de manier waarop mensen die rituele objecten bekijken, ook al is er een kanttekening bij (potentieel ook gevaarlijk of duivels, dus er is ook ambiguïteit). Er is dan ook een link tussen die discussies over bijvoorbeeld houtexploitatie en het feit dat rituele objecten uit hout worden/werden gemaakt. We denken na hoe we collega's, waaronder biologen, antropologen, toegepaste museologen en houtbiologen kunnen samenbrengen.'

Q&A

> **Katrijn:** 'Ik hoorde twee verschillende verhalen over digitale restitutie: een vanuit musea, in Nederland, vanuit de instellingen. En dan het verhaal van Vicky over het werk in Noord-Oost-Congo zelf. Ik onthoud ook het belang van die lokale connectie, van heel veel co-creatie en de databank als een middel. Camiel, je had het ook over de focusgroepen. In jullie beider verhaal komt aan bod dat het wel belangrijk is om mee te denken vanuit wat de brongemeenschappen nodig hebben. Kun je nog iets vertellen, Camiel, over wat uit die focusgroepen naar voren is gekomen? Wat vinden zij belangrijk in die databank?'

- **Camiel:** 'Vooral meerstemmigheid, het kunnen toevoegen van bepaalde context aan objecten. Ook die openheid van informatie, van beschikbaar gestelde data is belangrijk. Tegelijkertijd is het ook moeilijk om zo een paar dagen samen te vatten en daarom is het ook belangrijk om de uitkomst middels een rapport beschikbaar te maken.'

- > **Katrijn:** ‘Vicky, jullie zijn actief in Noord-Oost-Congo. Camiel, jullie hebben collecties die een beetje van over heel de wereld komen. Wanneer alles online is, hoe verwachten jullie dat de brongemeenschappen de weg zullen vinden, dat ze het ook zullen gebruiken? Ook voor jou, Vicky, stel het onderzoeksproject loopt af, wat dan? Hoe vinden de brongemeenschappen de weg?’
 - **Vicky:** ‘Dat is de vraag. Want omdat we kunnen volgen op de Collective Access-database, kunnen we zien dat die buiten de workshops om niet zoveel geconsulteerd wordt. Het zijn dus vooral degenen die echt geïnteresseerd zijn en voor wie dat een prioriteit is. Over het algemeen blijft het gebruik van de databank vrij beperkt, en dan vooral in het kader van activiteiten.’
 - **Camiel:** ‘Het hangt ervan af hoe het zich zal ontwikkelen. Het Consortium zal zoveel mogelijk moeten uitleggen dat de databank er is en dat die beschikbaar is. En dat je daarop veel informatie kan terugvinden en ook informatie kan toevoegen die nodig is. Hopelijk zal het zo zijn dat als je zelf informatie toevoegt, dat je die dan ook zelf helpt te verspreiden.’

- > **Katrijn:** ‘Misschien ook een technische vraag: op welke manier kunnen mensen metadata toevoegen en is dat iets dat iedereen kan? Hoe identificeer je ook wie iets bijdraagt? En welke status krijgt die informatie in de databank?’
 - **Camiel:** ‘Iedereen, elke bezoeker, kan informatie toevoegen. Bij het aanmaken van je profiel is er enkel basisinformatie nodig. Maar op het moment dat je informatie toevoegt is er nog bijkomende informatie nodig en moet er bijvoorbeeld nog een Facebook- of LinkedInprofiel aan gekoppeld worden. Het is ook zo dat de informatie die wordt toegevoegd niet per se deel wordt van de databank. Het is zichtbaar van wie informatie toegevoegd wordt. Het blijft ook eigen aan de persoon die de informatie toevoegt. De manier waarop dat vormgegeven is wordt zo ook in academische omgevingen gebruikt.’

- > **Katrijn:** ‘Vicky, hoe is dat bij jullie? Op welke manier kan men bijdragen aan de databank? Hoe vloeit de informatie terug, aangezien de databank nu een stuk is losgeknipt van de databank van het museum?’
 - **Vicky:** ‘Eerlijk gezegd is het heel moeilijk om in het stadium te geraken dat mensen ook effectief data toevoegen. Als we sessies hebben is het vaak zo dat bijvoorbeeld het internet te traag is om effectief foto’s te downloaden. We hebben in ieder geval een verschil gemaakt tussen back-end en front-end, zodat mensen die schrijfrechten hebben zaken kunnen veranderen. In theorie zijn het ook onze doctoraatsstudenten die vaak de brug slaan tussen lokale universiteiten, lokale chefs en de databank of het project. We rekenen erop dat wanneer het project afloopt, en zij aangeesteld worden als professoren, zij voor een stuk zelf voor de opvolging instaan. Dat is voor ons ook het luikje digitale restitutie, namelijk dat het iets van hen wordt. Maar er zal wellicht wel nood zijn aan het cureren van de toegevoegde inhoud. Zeker als het dan officieel wordt toegevoegd en zichtbaar wordt in de databank. Er is altijd de optie om persoonlijke projecten aan te maken die dan niet zichtbaar zullen zijn voor andere gebruikers.’

- > **Vraag uit het publiek:** ‘Ik heb soms het gevoel dat het bijna koloniaal kan beginnen klinken. Eerst zijn we in de koloniale periode naar daar gegaan en wilden we beschaven en nu gaan we terug en zeggen we: jullie hebben de tradities niet meer, we gaan het u terug leren, dit is jullie erfgoed en dat is de kennis daarrond. Ik neem aan dat dat veel te zwart-wit is maar ik vroeg me gewoon af: wat is het verschil, wat is de nuance die ik mis?’
 - **Vicky:** ‘De opzet van AfriSurge is in eerste instantie onderzoek. Dus echt te weten te komen wat er leeft op basis van vorige onderzoekservaringen. We zien toch wel een duidelijke overlapping tussen politiek bestuur en de rol van chefs daarin en hoe mensen dat percipiëren en ook hoe men ruimer kijkt naar *coutume* of traditionele cultuur en het verlies daarvan, waaronder ook objecten. Het opzet van het onderzoek gaat over de perceptie daarvan en over de link met welzijn. Collectieve beelden hadden als functie om een gemeenschap te beschermen. Vandaag is die gedachte er nog altijd, ook al moet je ze wel nuanceren omdat sommige mensen op een andere manier naar die rituele objecten kijken. De onderzoeksvraag is dus vooral ook een resultaat van het feit dat wat er in België gebeurt, restitutiepolitiek, er gekomen is met bijzonder weinig overleg met

Congolese partners of Centraal-Afrikaanse partners. Daarbij voelen erfgoedgemeenschappen die aan de basis liggen van collecties van het museum zich uitgesloten. We willen dus peilen naar wat zij daarover denken en het is pas op basis van hun antwoorden dat er een idee is gekomen om meer in te spelen op die toegepaste museologie omdat er concrete vragen zijn zoals over de schoolboeken.'

- > **Vraag uit het publiek:** 'In welke mate problematiseren jullie die databases omdat die de oorspronkelijke classificaties van Europese musea hebben en dus vanuit een Europees denkkader zijn ontstaan? En dus in dergelijke projecten als die van Vicky projecteren jullie terug naar de gemeenschappen en laten het terug aan die gemeenschappen om de vertaalslag te maken naar een instrument dat wij in eerste instantie hebben gecreëerd. In welke mate kijken jullie daar kritisch naar?'
- > **Vraag uit het Publiek:** 'Is er niet het risico op herschrijven van de geschiedenis?'
- **Vicky:** 'We hebben er ook al heel veel discussies over gehad. Ik vind dat dit in overleg moet gebeuren en daarom zie ik ook net de toegankelijkheid tot die databank als een noodzaak. Mensen moeten daar inzage in hebben. Soms komen er ook opmerkingen: die databank op voorhand 'opkuisen' of racistisch taalgebruik weren wordt door sommige mensen ervaren als paternalistisch. Voor mij is het meer een werkinstrument dat we best samen aanpassen en bewerken. Het is sowieso een proces dat in eerste instantie met onze doctorandi en onze partners gebeurt in focusgroepen. Foto's van vrouwelijk naakt bijvoorbeeld, daar hebben we met katholieke zusters en leden van de *société civile* een discussie over gehad. Dat was verhelderend en daarin willen ze ook mee bepalen wat nodig is, wat wel en niet kan.'
- **Camiel:** 'Ik ben het ermee eens dat dat problematisch is. Informatie wordt vastgelegd voor lange tijd. Maar als je dat zou willen veranderen of een ander perspectief zou willen aanbrengen, moet je er eerst openbaarheid en toegankelijkheid aan geven. En op het moment dat dat ontbreekt, zul je discussie moeten voeren. We zijn nu bezig met het invoeren van labels. Daar kunnen specifieke gevoeligheden aan vastzitten. De commentaarfunctie is daar belangrijk.'
- > **Katrijn:** 'Is er een risico op het herschrijven van de geschiedenis en klopt het inderdaad dat je erfgoedbewustzijn aanwakkert dat er voorheen misschien minder was?'
- **Vicky:** 'Ik denk dat het erfgoedbewustzijn eerder aangewakkerd wordt door wat in de pers verschijnt dan door onze activiteiten. En ik denk zeker dat er een risico is om de geschiedenis te herschrijven. De *chefs coutumiers* die ook politieke actoren zijn, zien in de herwaardering van het erfgoed ook een basis voor hun eigen legitimatie. Dus daar zijn we ons zeer bewust van en daar moeten we ook zeer voorzichtig mee zijn.'

7 Afsluiting door CPRProvenances

Het Collectif Pluridisciplinaire de Recherche de Provenances (een multidisciplinaire vereniging voor herkomstonderzoekers met hoofdzetel in Parijs en leden uit Frankrijk, België, Duitsland, Zwitserland, DRC, Benin, Tsjaad, Madagaskar, het V.K. en de V.S., red.) werd uitgenodigd om de afsluitende reflecties op de studiedag te geven. Vanessa Boschloos, Mathilde Leduc en Madelon Dewitte vertegenwoordigden het netwerk.

Het CPRProvenances merkt op dat in de loop van de dag meermaals werd verwezen naar de complexe situatie in België wat betreft **restitutiewetgeving en restitutiebeleid**. De restitutiewet die op 9 juni 2022 gestemd werd in het parlement was een baanbrekende wet in Europa, die de teruggave mogelijk maakte van een groot aantal objecten aan de DRC, Rwanda en Burundi. In theorie kan alles worden teruggegeven, maar in werkelijkheid zijn er veel beperkingen. Ten eerste heeft de teruggave enkel betrekking op landen die actief door België werden gekoloniseerd; voorwerpen uit andere landen in Afrika, in Azië, Oceanië of Amerika komen niet in aanmerking. Ten tweede gaat het enkel om cultuurvoorwerpen, niet om de restitutie van archieven of voorouderlijke resten. Ook in tijd is er een limiet (van 1885 tot de onafhankelijkheid van de betrokken landen). De vierde beperking is juridisch: het gaat uitsluitend om federale collecties. Ondanks deze beperkingen kon er door de wet wel snel interesse worden gewekt, konden fondsen worden vrijgemaakt en konden vooral bepaalde methodologieën sneller worden ingevoerd. Herkomstonderzoek focust bijvoorbeeld enerzijds nog steeds op bepaalde sleutelobjecten, terwijl een globale aanpak anderzijds toelaat om, door het grote aantal objecten, te werken op bepaalde handelaars, verzamelaars en andere betrokkenen, met het doel de trajecten van objecten beter te begrijpen. Een dubbele aanpak wordt in verschillende collecties en projecten toegepast, waaronder het MAS.

Een tweede punt dat door de sprekers werd aangekaart is **samenwerking en dialoog**. Restitutie moet gebaseerd zijn op **bilaterale akkoorden** tussen België en het herkomstland. Hoewel er veel geld geïnjecteerd is in onderzoeksprojecten, zijn het noch de herkomstonderzoekers, noch de resultaten van het onderzoek die de mogelijke teruggave van stukken bepalen. Enkel een bilaterale commissie met vertegenwoordigers uit België en het herkomstland zal zich hierover kunnen uitspreken. Verschillende sprekers kaartten ook aan dat de wet en de dialoog die eraan voorafgingen en erop volgden vooral een Belgisch verhaal waren. Het **betrekken van brongemeenschappen** of de gezamenlijke aanpak van herkomstonderzoek blijven soms moeilijk te implementeren. Belgische wetten stoppen aan de Belgische grens en zijn niet bindend voor andere landen. Bovendien vereisen steun voor lokaal onderzoek en mogelijkheden voor bilaterale dialoog langetermijnmiddelen die niet noodzakelijk beschikbaar zijn voor alle musea en alle soorten collecties.

De ontwikkeling van **internationale en interculturele samenwerking** voor herkomstonderzoek en de strijd tegen illegale handel zouden ook een bron van inspiratie kunnen zijn voor andere grensoverschrijdende initiatieven. Op dit moment probeert elk westers land, en elk land binnen de EU, zijn eigen oplossing te ontwikkelen. Door samenwerkingsnetwerken tussen onderzoekers, musea en brongemeenschappen te ondersteunen zouden nieuwe werkmethoden, informatie-uitwisseling en nieuwe processen het herkomstonderzoek en de traceerbaarheid van collecties kunnen ondersteunen, weg van de politieke schijnwerpers. Het zou ook de creatie van nieuwe historische verhalen kunnen aanmoedigen die perspectieven van brongemeenschappen omvatten.

Het CPRProvenances benadrukt dat herkomstonderzoek dus geen antwoord heeft op alles, maar dat het kan helpen om spanningen weg te nemen en vooral om verkeerde informatie en stereotypen weg te

werken die mogelijk blijven bestaan. Hoe kunnen we er echt voor zorgen dat herkomstonderzoek verder gaat dan kortetermijnprojecten, terwijl het inclusief blijft, met een empathische, juridische en democratische (versus politieke) blik? Bij herkomstonderzoek worden vragen gesteld die verder reiken dan die van het moment, dan het onderzoek naar een object, een collectie of een verzamelaar; er zijn ook vragen die dat overstijgen.

Het herkomstonderzoek naar koloniale collecties en het restitutiebeleid moeten zeker verder op punt worden gesteld:

- > Ten eerste is er qua **wet- en regelgeving** nog heel wat werk aan de winkel. De wet heeft enkel betrekking op federale collecties, niet op stadsmusea, regionale musea of privécollecties, noch op archieven, voorouderlijke resten, en ook niet op cultuurvoorwerpen van buiten de DRC, Rwanda of Burundi.
- > We mogen bovendien niet vergeten dat de markt gevoed wordt door objecten afkomstig uit recente en huidige oorlogsgebieden, waaronder Afrika en andere regio's met een koloniaal verleden: de **focus op koloniale museumcollecties** doet ons soms de **hedendaagse illegale handel** in Afrikaans cultuurgoed vergeten. De problematiek van illegale handel leidde internationaal reeds tot de creatie van specifieke Europese reglementen en internationale teksten om de illegale import en export van cultuurgoederen tegen te gaan, maar Vlaanderen en België moeten zeker nog meer inspanningen leveren. Die aanpak is nu gedecentraliseerd en sectoraal, terwijl andere landen de strijd tegen de illegale handel in cultuurgoederen maximaliseren door een overkoepelende aanpak, met een betere uitwisseling tussen overheidsdiensten (politie, douane, fraudebestrijding ...). De verschillende regeringen zouden er daarom baat bij hebben om meer met elkaar te praten en bruggen te bouwen. Er is onvoldoende **communicatie tussen het federale niveau en de gefedereerde entiteiten**. Het lot van het rapport van de bijzondere parlementaire commissie voor het koloniale verleden, dat door onenigheid over de aanbevelingen waarschijnlijk nooit gepubliceerd zal worden, is een illustratie van dit gebrek aan dialoog.
- > Er heerst ook onduidelijkheid of er nog hoop is voor een vernieuwing van de (budgettaire) steun die er vanuit de vorige regering(en) gekomen is. Voor financieringsprogramma's voor onderzoek, voor politiediensten, douane etc. zijn herkomstonderzoek en illegale handel in cultuurgoederen geen prioriteit op de lange termijn: er zijn weinig structurele ondersteuningsoplossingen, terwijl daar nood aan is. Weinig politici lijken de moeite te nemen om, alvorens beslissingen te nemen, eerst zelf in contact te treden met herkomstonderzoekers, of met actoren uit de kunsthandel. De financiering gebeurt projectmatig en **vertaalt zich niet in langetermijnoplossingen, beleid of wetgeving**. De instellingen leveren grote inspanningen; herkomstonderzoekers werken zich in, maar krijgen enkel contracten van korte duur. Er zijn de voorbije jaren meerdere projecten gelanceerd - waaronder KIOSK (MAS); AfriSearch, PROMA, PROCHE (Tervuren); HOME (KBIN, Tervuren, ULB) - waarbinnen en waartussen wordt samengewerkt, er is kennisuitwisseling tussen projecten en tussen onderzoekers. Maar wat gebeurt er wanneer het project eindigt?
 - >
- > Ook qua vorming en onderwijs wordt nog niet op de lange termijn gedacht. Zo bestaat er in Vlaanderen (en bij uitbreiding België) nog geen opleiding herkomstonderzoek, terwijl er wel degelijk vraag naar is aangezien mensen naar de buurlanden trekken voor een opleiding. Een opleiding in eigen land zou dieper kunnen ingaan op de specificiteit van de lokale kunstmarkt, op de geschiedenis van Vlaamse (en Belgische) collecties, op het restitutiebeleid ...

De kwestie van de restitutie van koloniale collecties is dus niet nieuw, evenmin als die van het herkomstonderzoek. Maar deze zaken en de vragen die ze oproepen maken deel uit van een meer globale reflectie over de manier waarop de relatie met materieel erfgoed diplomatiek wordt bekeken. Het is ook een manier om het begrip en het gebruik van objecten en hun geschiedenis te herpositioneren binnen een ruimere geografie en binnen strategische internationale betrekkingen, en om de meerstemmige verhalen te erkennen die ze vergezellen, ook wanneer de tijden en de landen veranderen.

Laten we hopen dat op de zeer lange termijn de problematiek rond herkomstonderzoek en de traceerbaarheid van collecties ook kan dienen als educatief onderwerp voor het grote publiek. Het opnemen van deze thema's in schoolcurricula of het sensibiliseren van het grote publiek via een uiterst feitelijke aanpak zou bijvoorbeeld kunnen helpen om het publiek bewuster te maken: de aandacht voor herkomstonderzoek

en restitutie zou zo minstens op middellange termijn kunnen blijven bestaan. Onze musea hebben de kans om hun engagement te tonen voor een meer geïnformeerde toekomst, een toekomst waarin niet-westerse collecties niet worden gezien als een politieke kwestie.

